

УДК 334.7:332.122

КООПЕРАЦІЯ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

П. Березівський, д. е. н., професор

Львівський національний аграрний університет

Березівський П. Кооперація у розвитку сільських територій

Узагальнено наукові погляди вчених економістів-аграрників на теоретико-методологічні і практичні засади кооперації. Проведено аналіз розвитку особистих селянських господарств у Львівській області, дано оцінку їх розмірів за площею сільськогосподарських угідь і щільністю поголів'я худоби. Запропоновано авторське бачення наукових засад сільської кооперації у розвитку сільських територій. Сільську кооперацію розглянуто як спосіб групових дій для досягнення певної мети за умови реалізації міжнародних принципів кооперації на основі історичного світового та вітчизняного досвіду розвитку кооперативного руху. Важливими елементами наукових засад сільської кооперації є виявлення лідера сільської громади і форма реалізації – неприбуткова кооперативна організація.

Ключові слова: *сільська кооперація, пореформений період, особисте селянське господарство, рушійні сили, лідер, форма реалізації, неприбуткова кооперативна організація.*

Berezivskyy P. The role of cooperatives in the development of rural territories

The scientific ideas of agrarian economists on theoretical, methodological and practical principles of cooperation have been generalized. The development of private households in Lviv region, their area of agricultural land and the amount of cattle have been analyzed.

The cooperatives in the rural territories have been regarded as collective activities for achieving certain goals under conditions of implementation the international cooperation principles.

The important elements when regarding the scientific grounds of rural cooperation is identifying the leader of rural commune and non-profit approach to cooperative structure.

Key words: *rural cooperation, post-reform period, private household, driving forces, leader, form of distribution, non-profit organization.*

Березивский П. Кооперация в развитии сельских территорий

Обобщены научные взгляды ученых экономистов-аграрников на теоретико-методологические и практические основы кооперации. Произведен анализ развития личных крестьянских хозяйств во Львовской области, дана оценка их величины по площади сельскохозяйственных угодий и плотности поголовья животных. Предложено авторское видение научных основ сельской кооперации в развитии сельских территорий. Сельская кооперация рассматривается как способ групповых усилий для достижения определенной цели при условии реализации международных принципов кооперации на основании исторического мирового и отечественного опыта развития кооперативного движения. Важными элементами научных основ сельской кооперации являются выявление лидера сельской общины и форма реализации – бесприбыльная кооперативная организация.

Ключевые слова: *сельская кооперация, пореформенный период, личное крестьянское хозяйство, движущие силы, лидер, форма реализации, бесприбыльная кооперативная организация.*

Постановка проблеми. Пореформений період характеризується специфічними особливостями, серед яких на перший план належить поставити не загальноекономічну кризу, а руйнування матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств і подрібнення земельних масивів у результаті

паювання землі і майна, вихід селян із колективних сільськогосподарських підприємств зі своїми земельними і майновими частками (паями), що й зумовило широкий розвиток особистих селянських господарств, зокрема у Львівській області. Окреслюючи перспективи розвитку

особистих селянських господарств, треба визнати, що їх не можна вважати прогресивною формою господарювання у сільському господарстві. Вони не потребують високої кваліфікації працівників, затрати на підвищення рівня освіти в них не окупувються, а їхні розміри надто малі, щоб у них можна було реалізувати досягнення науково-технічного прогресу. Водночас найближчим часом існування цих господарств необхідне і доцільне. Тому одним із напрямів розвитку особистих селянських господарств є широкий розвиток сільської кооперації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні і практичні засади кооперації, формування виробничих і обслуговуючих кооперативних підприємств, трансформаційних процесів у розвитку особистих селянських господарств на основі кооперування, формування нових вертикально кооперованих структур досліджені та опубліковані в наукових працях низки вітчизняних вчених економістів-аграрників [1–5].

В економічній літературі вказується, що кооперація традиційно розглядається як самоорганізована система з принципами саморегулювання між різними формами господарювання в сільському господарстві, що домінують у суспільстві в певний історичний період з урахуванням особливостей економічної системи [5, с. 14]. Таке трактування наводить на думку, що розвиток такого процесу дає змогу ефективно розвивати виробництво. З цього приводу П.К. Канінський, В.К. Збарський і В.О. Цимбал зауважують, що нині кооперативи, як форма самоорганізації та самопомоги сільгоспвиробників у зменшенні кількості посередників у процесі просування продукції від виробника до споживача посідають вагоме місце в аграрному секторі багатьох країн світу. Метою створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів внаслідок об'єднання сільськогосподарських виробників є підвищення ефективності (збільшення доходів і зменшення витрат) власників господарств [3, с. 5–6]. Тут автори мають на увазі неприбутковий характер обслуговуючих кооперативів, які створюються для задоволення власних потреб членів кооперативу.

Поєднання в одній особі власника і клієнта підприємства зумовлює особливі характеристики сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. За твердженням М.Й. Ма-ліка і А.С. Кудінова, базовий принцип діяльності кооперативів – неприбутковість, як основний принцип для фінансового планування доходів і витрат. На відміну від інших сільськогосподарських підприємств, головною метою діяльності сільськогосподарського кооперативу є не максимізація доходів і прибутку, а одержання соціально-економічного ефекту для його членів [4, с. 28].

Концептуальний підхід Ф.В. Горбоноса до розуміння поняття кооперації полягає в тому, що він пропонує розглядати і сприймати кооперацію як економічне явище, яке розвивається за певних сприятливих соціально-економічних, ідеологічних і правових умов. Воно є основою формування організаційної структури для співпраці людей. І якщо кооперація розвивається за певних умов, то формування кооперативу, його діяльність здійснюються за встановленими принципами. У кооперативних принципах відображені загальні закономірності, які є основою виникнення та функціонування кооперативів [1, с. 86].

Зокрема В.В. Зіновчук тлумачить кооперацію як процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше за допомогою групових дій [2, с. 25]. Ми схилиємось до цієї думки, яка у нинішніх умовах є найбільш слушною.

Водночас в умовах пореформеного розвитку аграрного сектору мають місце специфічні умови для розвитку сільської кооперації, які слід поглиблено вивчати, особливо стосовно регіональних умов розвитку сільськогосподарського виробництва.

Постановка завдання. Метою дослідження є наукове обґрунтування напрямів розвитку кооперативних формувань на основі їх відповідності суті кооперативного підприємства і міжнародним принципам кооперації.

Виклад основного матеріалу. Нарощування обсягів виробництва валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах

області почалося з 2004 р. Відповідно у 2011 р. виробництво валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) у сільськогосподарських підприємствах Львівської області становило 26,8%, у тому числі рослинництва – 28,2% і тваринництва – 24,7%.

Попри таке значне збільшення виробництва валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах (включаючи крупні організаційно-виробничі структури – агрохолдинги), на сьогодні залишаються невирішеними питання цивілізованої організації виробництва сільськогосподарської продукції дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками (фермерськими й особистими селянськими господарствами). Слід зауважити, що середньорічний темп приросту виробництва валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах у 2004–2011 рр. склав 2,2 пункта.

Слід зазначити, що основними чинниками, які стимулювали розвиток особистих селянських господарств у 2000–2003 рр. у Львівській області, були зниження рівня соціальної захищеності населення, спад реального рівня заробітної плати, зростання

безробіття та загальна економічна криза сільськогосподарських підприємств. Сьогодні в Карпатському регіоні і, зокрема, Львівській області частка сільськогосподарських угідь у віданні особистих селянських господарств, а також виробництво сільськогосподарської продукції значно перевищують середні показники в Україні, що є свідченням наявності в регіоні інших чинників, які стали стимулом для розвитку особистих селянських господарств, пов'язаних з природними, соціальними, демографічними, історичними обставинами, місцевими традиціями. Серед них висока питома вага сільського населення за порівняно низького рівня його землезабезпеченості в області.

Більше того, з розвитком ринкових відносин на селі розширюється діяльність особистих селянських господарств, збільшуються їх розміри, зростає виробництво продукції. На початок 2011 р. у користуванні особистих селянських господарств області перебувало 77,1% сільськогосподарських угідь, з них: ріллі – 72,5%, сіножатей і пасовищ – 87,6%, багаторічних насаджень – 92,5% проти 56,8%, 50,7%, 68,3% і 93,0% відповідно на початок 2001 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Питома вага сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у загальній площі сільськогосподарських угідь усіх категорій господарств Львівської області, % *

Показник	2001 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Сільськогосподарські угіддя	56,8	75,7	77,4	77,6	76,9	76,2	77,1
з них: рілля	50,7	71,2	73,0	72,9	72,1	71,5	72,5
сіножаті та пасовища	68,3	85,2	87,0	88,0	87,4	86,7	87,6
багаторічні насадження	93,0	94,3	94,3	94,8	95,2	94,8	95,2

*Джерело: [6, с. 28].

Також спостерігається тенденція до збільшення розмірів особистих селянських господарств за площею землі на одне господарство, хоча у 2006–2011 рр. середній розмір особистого селянського господарства за площею землі стабілізувався і немає вагомих відхилень у динаміці (табл. 2). Вважаємо, що у зв'язку з таким розподілом земель між сільськогосподарськими підприємствами і особистими селянськими господарствами, відбулася концентрація

виробництва певних видів продукції рослинництва і тваринництва в особистих селянських господарствах. Зокрема у 2011 р. особистими селянськими господарствами області вироблено 96,5% картоплі від загального виробництва в усіх категоріях господарств проти 98,9% у 2000 р., відповідно овочів – 93,5% проти 95,5%, плодів і ягід – 98,7% проти 98,7%. Відповідно у 2011 р. вироблено яловичини 88,6% проти 83,4% у 2000 р., свинини –

56,5% проти 97,9%, баранини і козятини – 100,0%, яєць – 81,0% проти 88,1%, вовни – 91,7% проти 100,0%, молока – 96,3% проти 93,6%.

Позитивною є тенденція концентрації виробництва зерна, цукрових буряків, м'яса худоби і птиці (у живій вазі) і яєць у сільськогосподарських підприємствах, що є свідченням використання масштабу

виробництва. І все-таки особистими селянськими господарствами у 2011 р. було вироблено зерна 41,1% від загального обсягу його виробництва в усіх категоріях господарств проти 46,0 у 2000 р., цукрових буряків (фабричних) відповідно 6,7% проти 52,4%, м'яса худоби та птиці (у живій вазі) – 50,8% проти 91,8%.

Таблиця 2

Розмір особистих селянських господарств сільської місцевості за площею землі на одне господарство Львівської області (на початок року), га *

Показник	2001 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2001 р., %
Припадає на одне особисте селянське господарство: сільськогосподарських угідь	1,87	2,40	2,52	2,51	2,48	2,45	2,49	133,2
з них: ріллі	1,13	1,57	1,65	1,63	1,61	1,61	1,64	145,1
сіножатей і пасовищ	0,68	0,77	0,81	0,81	0,81	0,78	0,79	116,2
багаторічних насаджень	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	100,0

*Джерело: [6, с. 28,79].

В особистих селянських господарствах, на противагу сільськогосподарським підприємствам, спостерігається незначне зменшення в динаміці поголів'я худоби, а поголів'я кролів і бджолосімей збільшилось.

Зокрема поголів'я великої рогатої худоби в особистих селянських господарствах на початок 2011 р. скоротилось порівняно з поголів'ям на початок 2001 р. у 2,0 рази, відповідно корів – у 2,0 рази, свиней – на 21,8%, овець та кіз – на 31,2%, коней – на 9,2%, а кролів збільшилось на 9,2%, бджолосімей – відповідно у 2,4 рази. На кінець 2011 р. в особистих селянських господарствах утримувалось 89,8% великої

рогатої худоби від загального поголів'я в усіх категоріях господарств проти 81,7% на кінець 2001 р., корів відповідно 94,0% проти 89,3%, свиней – 61,4% проти 92,4%, овець та кіз – 90,1% проти 97,9%, коней – 98,3% проти 81,4%, кролів – 97,5% проти 99,9%, птиці – 57,4% проти 93,2% і бджолосімей – 97,3% проти 76,4% на кінець 2000 р.

Слід відзначити й те, що протягом 2001–2011 рр. спостерігалася тенденція до різкого зменшення поголів'я продуктивної худоби, яка утримується в особистій власності особистих селянських господарств сільської місцевості, з розрахунку на 100 господарств (табл. 3).

Таблиця 3

Щільність продуктивної худоби, яка знаходиться в особистій власності особистих селянських господарств сільської місцевості, у розрахунку на 100 господарств Львівської області (на початок року), гол. *

Показник	2001 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Велика рогата худоба	126	92	97	83	78	75	67
у т.ч. корови	82	63	59	53	49	47	45
Свині	63	55	60	53	49	52	48

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Вівці	2,1	1,2	1,2	1,1	1,0	1,1	1,1
Кози	5,0	4,0	5,1	3,5	3,5	3,6	3,7

*Джерело: [6, с. 50].

Зокрема в особистих селянських господарствах з розрахунку на 100 домогосподарств населення сільської місцевості на початок 2011 р. утримувало 67 голів великої рогатої худоби проти 126 голів на початок 2001 р., корів відповідно – 45 голів проти 82 голів, свиней – 48 голів проти 63 голів, овець – 1,1 голови проти 2,1 голови, кіз – 3,7 голови проти 5,0 голів. Більше того, чимало особистих селянських господарств сільської місцевості не утримують

в особистій власності жодного виду або певних видів худоби. На початок 2011 р. таких господарств, що не утримують продуктивної худоби, в області було 33,0% проти 18,5% на початок 2001 р., таких, що не утримують великої рогатої худоби, включаючи корів, відповідно 59,6% проти 34,7, корів – 61,6% проти 35,2%, свиней – 68,4% проти 54,0%, овець – 99,2% проти 97,0%, кіз – 97,3% проти 94,4% на початок 2001 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Питома вага особистих селянських господарств сільської місцевості Львівської області, що не утримують в особистій власності продуктивної худоби (на початок року), % *

Показник	2001 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Усіх видів худоби	18,5	26,2	27,2	29,4	31,4	32,3	33,0
Великої рогатої худоби, включаючи корів	34,7	45,6	48,4	52,0	57,5	57,1	59,6
Корів	35,2	47,2	50,2	54,1	55,0	59,3	61,6
Свиней	54,0	64,0	63,8	65,7	67,7	66,7	68,4
Овець	97,0	99,5	99,5	99,7	99,6	99,2	99,2
Кіз	94,4	96,9	99,8	97,2	97,0	97,3	97,3

*Джерело: [6, с. 50].

Продуктивність худоби та птиці в особистих селянських господарствах є вищою, ніж у сільськогосподарських підприємствах, що й забезпечує їм можливість виробляти ще значні обсяги сільськогосподарської продукції. Проте вищенаведені дані засвідчують, що у розвитку тваринницьких га-лузей у особистих селянських господарствах спостерігаються тенденції до їх згортання.

Слід зауважити, що лише порівняно високу продуктивність худоби в особистих селянських господарствах можна вважати позитивним аргументом, який вказує на вигідність продукції тваринництва у цій категорії господарств. Інші ж обставини свідчать тільки про тимчасові чи не надто переконливі вигоди, які не можна розглядати як серйозний аргумент у плануванні багатокладної аграрної економіки.

Досвід розвинутих країн показує, що важлива роль у підвищенні продуктивності сільського господарства належить саме системі сільської кооперації. Адже повний відхід держави Україна від виконання таких невластивих їй функцій у ринковій економіці, як заготівля, збут і переробка сільськогосподарської продукції, забезпечення товаровиробників матеріально-технічними засобами, надання технічних, технологічних і науково-консультаційних послуг, створення й підтримка інфраструктури села тощо, може призвести до експлуатації дрібних сільськогосподарських товаровиробників, якщо вони не об'єднають свої зусилля для створення власних, повністю ними контрольованих, структур агробізнесу.

Крім цього, поєднання економічної й соціальної функцій найкраще реалізується в кооперативних підприємствах, які слід розглядати як засіб залучення товаровиробників до великомасштабного агробізнесу, що дає їм змогу одержувати прибуток не тільки від виробничої діяльності, а й від інших стадій подальшого руху виробленої ними продукції. Необхідною умовою ефективного розвитку аграрного сектору є поширення різних видів обслуговуючої кооперації.

Виходячи з наведених узагальнень, нами запропоновані наукові засади сільської кооперації у пореформений період розвитку сільських територій (див. рис.).

При цьому сільську кооперацію ми розглядаємо як спосіб групових дій для

досягнення певної мети за умови реалізації міжнародних принципів кооперації на основі історичного світового досвіду та розвитку кооперативного руху в Галичині.

Метою сільської кооперації в пореформений період розвитку сільських територій є формування відповідних організаційних структур, які замінять посередницькі комерційні структури на селі, що дасть змогу забезпечити виробництво сільськогосподарської продукції в межах раціональних організаційно-виробничих структур, формувати оптимальну галузеву структуру виробництва, у тому числі й глибокоспеціалізовані формування, забезпечити членів кооперативних об'єднань робочими місцями, знизити собівартість продукції і підвищити дохідність виробництва.

Слід зазначити й те, що у сільській місцевості сьогодні сформовані відповідні нелегальні заготівельні кластери, зокрема продукції скотарства (молока, великої рогатої худоби на м'ясо), тому є певні проблемні питання в організації нових структур, іноді досить конфліктні. Більше того, у селах сформовані обслуговуючі неюридичні структури, які надають послуги з обробітку ґрунту, посіву сільськогосподарських культур, догляду за посівами, збирання врожаю, вантажних перевезень, у низці випадків заготівлі і переробки сільськогосподарської продукції (здебільшого рослинництва і плодовоовочівництва) тощо.

Такими обслуговуючими структурами надаються послуги особистим селянським господарствам із використанням технічних засобів, а також кінно-ручним способом. Тому проста їх ліквідація не буде легкою, водночас такі структури не дають жодних надходжень до місцевого бюджету. На нашу думку, їх усе-таки на певних умовах теж потрібно залучити до кооперативних формувань разом із наявними в них технічними засобами і живою тягловою силою (кінями).

На наше переконання, сьогодні вкрай важливими рушійними силами цього процесу є визначення лідера сільської громади чи кількох громад, який би взяв на себе ініціативу організації кооперативних структур, забезпечення відповідного рівня кооперативної освіченості і культури.

Крім цього, без фінансового стимулювання буде дуже важко організувати такі структури. Тому вважаємо за доцільне спрямувати кошти цільових програм державної підтримки розвитку сільського господарства через кооперативні організації у формі пілотних інвестиційних проектів як державної підтримки розвитку сільської кооперації.

Формою реалізації сільської кооперації як способу групових дій для досягнення певної мети все-таки повинна бути неприбуткова кооперативна організація, яка формується за певним видом діяльності (заготівельно-збутова, з надання механізованих послуг, з матеріально-технічного постачання, з виконання окремих видів робіт, з агросервісного обслуговування, інші структури).

Висновки. Пореформений розвиток аграрного сектору економіки

характеризується чітко вираженими специфічними регіональними умовами. Тому формувати кооперативні сільськогосподарські обслуговуючі структури в сільській місцевості необхідно на основі глибокого аналізу тих умов, у яких буде здійснюватись їх діяльність, обґрунтовувати найбільш доцільні і раціональні їх форми з урахуванням потреб усіх дрібних суб'єктів господарської діяльності сільських територій.

Вважаємо, що перспективними напрямами наукових розвідок із цих питань повинні бути дослідження формування кооперативних організацій (вертикально інтегрованих структур, створених дрібними суб'єктами господарської діяльності) на мікрорівні з урахуванням регіональної специфіки їх розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Горбонос Ф. В. Кооперація: методологічні і методичні основи / Ф. В. Горбонос. – Львів : Львів. держ. аграр. ун-т, 2003. – 264 с.
2. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : Логос, 2001. – 380 с.
3. Канінський П. К. Розвиток обслуговуючої кооперації в сільському господарстві України : монографія / П. К. Канінський, В. К. Збарський, В. О. Цимбал. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 222 с.
4. Малік М. Й. Кредитне обслуговування сільськогосподарських кооперативів : монографія / М. Й. Малік, А. С. Кудінов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 166 с.
5. Сільськогосподарська кооперація в Галичині: історія, сучасність, перспективи : наук.-практ. посіб. / М. Д. Костюк, П. М. Музика, А. Я. Доманський, І. Я. Паньків, Д. О. Соломонко ; Львів. обл. держ. адміністрація. – Львів : СПОЛОМ, 2012. – 168 с.
6. Сільськогосподарська діяльність господарств населення Львівської області : стат. зб. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 153 с.

